

Для цитування: Луценко, О., & Габелкова, О. (2021). Зв'язок особливостей планування життєвого шляху з рівнем невротизації у жінок різних сексуальних орієнтацій. *Проблеми політичної психології*, 24(1), 257-272. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-79>

УДК 159.922.1:613.88

Луценко Олена Львівна

Доктор психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри прикладної психології
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна
ORCID ID 0000-0001-9922-9523

olena.lutsenko@karazin.ua

Габелкова Ольга Євгенівна

канд. психол. наук, старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна
ORCID ID 0000-0002-6493-6823

olga777.07.03@gmail.com

ЗВ'ЯЗОК ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЛАНУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ З РІВНЕМ НЕВРОТИЗАЦІЇ У ЖІНОК РІЗНИХ СЕКСУАЛЬНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Мета дослідження - виявити, наскільки жінки, що відносяться до сексуальних меншин (СМ), відрізняються в образі і плануванні життя від гетеросексуальних жінок, та як це пов'язано з рівнем невротизації, що їм властивий. Проблема психологічного стану представниць СМ є практично не дослідженою в Україні. Представниці СМ потенційно психологічно більш уразливі через стигматизацію та агресивне ставлення до них представників гетеросексуальної більшості, в тому числі, найближчих родичів. Методи дослідження: анкета щодо життєвих планів; графічна методика оцінки значущості минулого, теперішнього, майбутнього; Шкала для психологічної експрес-діагностики рівня невротизації Л.І. Вассермана. Вибірку дослідження склали 50 жінок гетеросексуальної орієнтації, 76 бісексуалок та 36 лесбіянок. Діапазон віку 16-46 років, медіана віку – 23 роки. В результаті дослідження були виявлені найбільш вразливі аспекти життєвого планування представниць СМ, які стосуються низьких очікувань створення власної сім'ї; коротшого очікуваного життєвого шляху і більш високої ймовірності суїциду. При цьому представниці СМ мають значимо більше сексуальних партнерів. Це можна пояснити меншим тиском стримуючих соціально-культурних стереотипів поведінки всередині співтовариства СМ у порівнянні з традиційними відносинами чоловіків і жінок та еволюційно успадкованою схильністю до більш широкого кола сексуальних контактів. Рівень невротизації на найменшому рівні зафіксовано у жінок з традиційною сексуальною орієнтацією, значуще вище він у лесбіянок, на найбільш високий – у бісексуальних жінок. Це відображає дезадаптованість представниць СМ в суспільстві, де переважаюча гетеросексуальна більшість негативно ставиться до різноманітності існуючих сексуальних орієнтацій. Обмеження дослідження можуть полягати у невеликому обсязі досліджених груп та їх нерівномірності. У подальшому планується вивчити особистісні особливості та ціннісну сферу представниць СМ, щоб виявити, наскільки вони пов'язані з сексуальною орієнтацією та життєвими планами. Можливість використання результатів дослідження для підвищення якості психологічної допомоги та обізнаності суспільства становить практичну значущість дослідження. Результати роботи можуть вплинути на збільшення толерантності, інклюзії та прийняття різноманітності в Україні.

Ключові слова: сексуальні меншини; лесбіянки; бісексуалки; невротизація; життєвий шлях

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LIFE PLANNING PECULIARITIES AND THE NEUROTIZATION LEVEL IN WOMEN OF DIFFERENT SEXUAL ORIENTATIONS

Olena L. Lutsenko

Doctor of science (Psychology), Associate professor, Head of Applied Psychology Department
Work place: School of Psychology of V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-9922-9523

olena.lutsenko@karazin.ua

Gabelkova Y. Olga

Ph.D. (Psychology), Senior Lecturer of Department of Physical Education and Sports
Work place: V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-6493-6823

olga777.07.03@gmail.com

Abstract. The aim of the study was to find out how much women belonging to sexual minorities (SMs) differ in life style and life planning from heterosexual women, and how this is related to the level of neuroticism inherent them. The problem of the psychological state of SM representatives is practically unexplored in Ukraine. SM members are potentially more psychologically vulnerable due to the stigmatization and aggressive treatment of heterosexual majorities, including close relatives. Research methods: form about life plans; graphic methods of assessing the significance of the past, present, future; L.I. Wasserman's Scale for psychological express diagnostics of the neuroticism level. The study sample consisted of 50 women of heterosexual orientation, 76 bisexuals and 36 lesbians. Age range 16-46 years, median age - 23 years. The study identified the most vulnerable aspects of SM life planning that relate to low expectations of creating a family; shorter life expectancy and higher probability of suicide. At the same time, SM representatives have significantly more sexual partners. This can be explained by the lower pressure of restraining socio-cultural stereotypes of behavior within the SM community compared to traditional male-female relationships and the evolutionarily inherited propensity for a wider range of sexual contacts. The neuroticism at the lowest level was measured in women with traditional sexual orientation, much higher in lesbians, and the highest in bisexual women. This reflects the maladaptation of women in a society where the heterosexual vast majority have a negative attitude towards the diversity of existing sexual orientations. Limitations of the study may be the small volume of the studied groups and their unevenness. In the future, it is planned to study the personality features and values of SM representatives to find out how they are related to sexual orientation and life plans. The possibility of using the study results to improve the quality of psychological care and public awareness is the practical significance of the study. The results of the work can increase tolerance, inclusion, and acceptance of diversity in Ukraine.

Keywords: sexual minorities; lesbians; bisexuals; neurotization; way of life

Постановка проблеми. На відміну від 29 країн світу, що легалізували рівні права для ЛГБТ-шлюбів, в Україні жінки з одностатевою і бісексуальною сексуальними орієнтаціями можуть зустрічати додаткові психологічні труднощі в плануванні свого життєвого шляху, оскільки в українському законодавстві не узаконені одностатеві сексуальні відносини ні для укладення шлюбу, ні для усиновлення дітей (The International Lesbian, 2021). Неприйняття їх менш поширеної сексуальної орієнтації часто тягне за собою агресивне ставлення з боку соціального оточення, включно з родичами. Це змушує таких жінок вести «подвійне» життя і приховувати свої справжні стосунки, а також причини пережитих ними стресів і психологічних проблем протягом всього життя. Визнання (камінг-аут) іноді веде до повного розриву стосунків з найближчими родичами. Проте нетерпимість та ксенофобія можуть мати і більш серйозні наслідки аж до фізичного насильства та розпалу громадянських конфліктів. Українське суспільство демонструє вибіркочну толерантність до різних груп людей, зокрема в ньому присутня достатня толерантність до людей, які говорять іншою мовою, мають іншу релігію, расу, до іммігрантів, але воно є дуже нетерпимим до людей з гомосексуальною орієнтацією (Ярошенко, 2017). Як до таких умов пристосовуються представниці СМ стало дослідницьким питанням цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми

Під сексуальною орієнтацією розуміється стійкий зразок емоційного, романтичного і / або сексуального потягу до чоловіків, жінок або обох статей. Хоча сексуальна орієнтація являє собою континуум і варіюється від виняткового потягу до іншої статі до виключного потягу до тієї ж статі, зазвичай її класифікують на три категорії: гетеросексуальна, гомосексуальна і бісексуальна (American Psychological Association, 2021).

При цьому є роботи (Bailey, 2009), які наголошують на різних механізмах чоловічої та жіночої сексуальної орієнтації. Зокрема, вивчення патернів сексуального

збудження за допомогою функціональної магнітно-резонансної томографії мозку, фотоплетизмографії геніталій, психологічного шкалювання показують більшу сексуальну плинність жінок: їх сексуальні почуття та сексуальна ідентичність з часом можуть змінюватися вперед-назад від чоловіків до жінок. Ці результати узгоджуються з думкою, що жінки менш обмежені, ніж чоловіки, цілеспрямованою моделлю сексуального збудження. Тобто, жінки більш бісексуальні, на відміну від чоловіків, які здебільшого гетеро- або гомосексуальні, та рідко бувають насправді бісексуальні. За висновком автора, їх бісексуальність скоріше є трансформованою під соціо-культурним впливом гомосексуальністю.

Діапазон гомосексуальної та бісексуальної поведінки і потягу був описаний в різних культурах і країнах всього світу, проте психологічних досліджень в Україні одиниці (Козачук, 2015; Луценко & Гавриляка, 2012; Романків & Луценко, 2013). У світі також суттєво менше психологічних досліджень щодо лесбійок та бісексуалок: аналіз публікацій з 1975 по 2001 виявив, що менше 1% їх включали негетеросексуальних людей, а також, що у порівнянні з дослідженнями щодо чоловічої гомосексуальності та бісексуальності такі жіночі орієнтації досліджувалися значно рідше. Змістовний аналіз даних публікацій виявив чотири основних теми: гендерна ідентичність, ставлення до лесбійок, «лесбійки як проблема» та життя в гетеросексистському суспільстві (Lee & Crawford, 2007).

М.Р. Голдфрайд акцентує увагу на тому, що незважаючи на доробок клініцистів щодо проблем представників СМ, такі питання, як розвиток протягом життєвого шляху та старіння, підліткове самогубство, зловживання психоактивними речовинами, віктимізація, психологічне благополуччя, а також сімейні та парні стосунки, підтримка родини, залишаються поза основною течією наукової психології, хоча вона б могла багато виграти від більш ретельного їх вивчення (Goldfried, 2001).

Зокрема, галузь психології, що вже отримала переваги від інтеграції знань ЛГБТ-психології, є психологія спільнот (community psychology), де використовуються принципи, продемонстровані організаціями та активістами в межах ЛГБТ-спільнот. До них належать превентивне планування, розвиток власної компетентності, розбудова громад та коаліцій, наділення владою, розробка та зміна політики та лідерство (Harper & Schneider, 2003).

Зараз в Україні СМ вивчаються здебільшого юристами, політологами, фахівцями у галузях соціальної роботи та держуправління, орієнтованими на трансляцію європейських цінностей на нашу країну. В теперішній час у світі набагато частіше публікуються психологічні дослідження щодо СМ, тематика яких стає різноманітнішою. Зокрема, багато вивчаються психологічне/психічне здоров'я та способи психологічної допомоги. Наприклад, виявлено, що представники СМ, особливо старшого покоління, переживали дискримінацію і стигматизацію протягом усього життя, що дозволяє кваліфікувати їх стан як колективну травму (Bower et al., 2021). Вони є групою ризику для розвитку депресивної симптоматики, особливо під час відсутності підтримки навколишнього спільноти (Lee et al., 2021). Молодь з СМ непропорційно частіше вживає тютюн, алкоголь, марихуану, ніж молодь домінуючою сексуальною орієнтацією (Bochicchio et al., 2021; Krueger et al., 2020). Міжнародні проблеми представників ЛГБТК+ обговорюються як комплексні, такі, що часто залежать від регіональних, політичних і культурних чинників, і вимагають об'єднання психологів для підтримки цих соціальних груп (Horne, 2020). На сьогоднішній день публікуються спеціальні керівництва, присвячені протоколам роботи психологів, психотерапевтів і соціальних працівників з представниками СМ (Lingiardi & Drescher, 2003; Schott, 2021).

Клініцисти вважають, що істотними обставинами, що впливають на психогенез межових нервово-психічних розладів (неврозів), є загальна соціальна і економічна нестабільність в суспільстві, втрата життєвих орієнтирів, проблеми із зайнятістю і багато інших соціально-фрустраційних чинників (Вассерман та ін., 1999). Проте ми не знайшли в літературі відомостей щодо ступеню невротизації представниць СМ, хоча це може стати суттєвою інформацією для надання їм психологічної допомоги.

Мета статті – виявити, наскільки жінки – представниці СМ, відрізняються в образі і плануванні життя від гетеросексуальних жінок та як це пов'язано з рівнем невротизації, що властивим їм, для підвищення усвідомлення суспільством важливості толерантності до різноманіття і пошуку ефективних шляхів психологічної допомоги та підтримки їх з боку фахівців соціальних професій.

Виклад основного матеріалу дослідження

Методологія дослідження. У дослідженні взяли участь 162 жінки вікового діапазону 16-46 років, мода віку – 24 роки, медіана – 23 роки. Всі учасниці дали добровільну згоду на участь в дослідженні. Освітній рівень: з середньою освітою 21 особа, з середньою спеціальною 21 особа, з незакінченою вищою 30 осіб, з вищою освітою 90 осіб. До вибірки увійшли 36 лесбійок, 76 бісексуалок і 50 гетеросексуальних жінок.

У дослідженні використовувалися наступні методи збору даних:

1) Авторська анкета, в яку входили питання про вік, освіту, сексуальну орієнтацію, кількість сексуальних партнерів, сексуальну орієнтацію сексуальних партнерів, про планування створити сім'ю і про те, чи виникало бажання покінчити життя самогубством. Ще 2 питання стосувалися очікуваної тривалості життя і на скільки відсотків зі 100 реалізовано життя на даному етапі. Останні 2 питання дозволяли визначити психологічний вік (ПВ) учасниць як добуток реалізованості життя та очікуваної тривалості життя, поділений на 100 (Кроник & Ахмеров, 2008). Оскільки точне формулювання питання щодо реалізованості життя: «Якщо весь подієвий зміст Вашого життя (Вашого минулого, сьогодення, майбутнього) умовно визнати за 100%, то який відсоток цього змісту реалізований Вами до сьогоднішнього дня?» включає згадування часових періодів минулого, теперішнього та майбутнього, ми висунули гіпотезу, що їх значущість може варіювати у жінок з різними сексуальними орієнтаціями, тому потрібно це включити у дослідження. Наступний метод був розроблений з цією метою.

2) Авторський графічний метод визначення значущості минулого, сьогодення і майбутнього у вигляді 3-х кіл, що зменшуються, які кодувалися цифрами 3 (найбільший), 2 (середній), 1 (маленький). Інструкція до методу: «Вам необхідно вибрати той обсяг в кожному з відрізків часу (поставити галочку в потрібному колі), який відповідає Вашому суб'єктивному відчуттю минулого, сьогодення і майбутнього». Зразок бланку методу відображено на рис. 1.

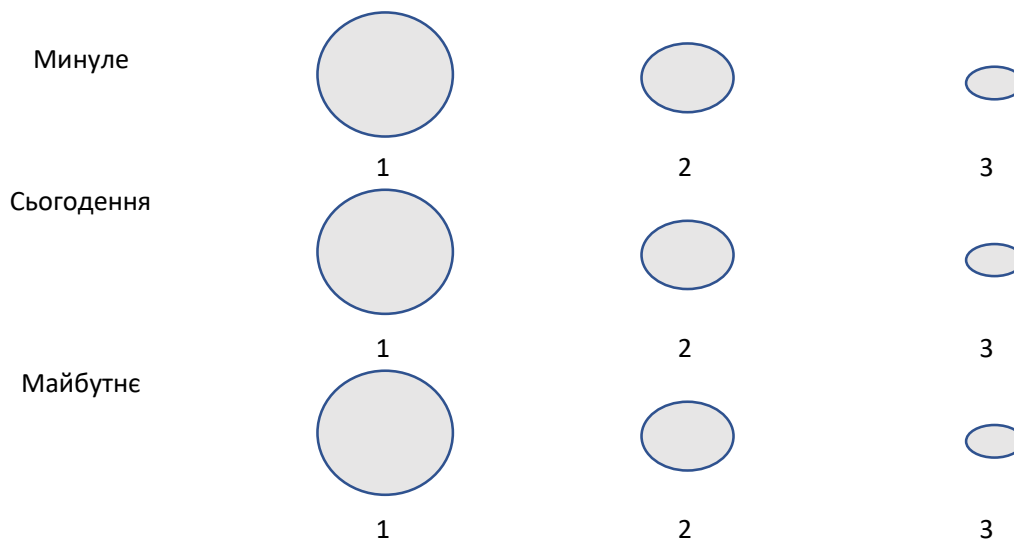

Рис. 1. Графічний метод визначення значущості минулого, сьогодення і майбутнього

3) Шкала для психологічної експрес-діагностики рівня невротизації Л.І. Вассермана (Вассерман та ін., 1999). Тест оснащений нормами та розрізняє 7 рівнів невротизації: дуже низький, низький, знижений, невизначений, підвищений, високий, дуже високий.

Дизайн дослідження крос-секційний, тобто виконане «зрізове» одноразове порівняння досліджуваних груп. Використане також порівняння з нормативами методики експрес-діагностики рівня невротизації. Для обробки даних використовувалися програми Microsoft Excel 2010 і STATISTICA 7.0, Stat Soft, Inc., методи описової статистики для оцінки параметрів змінних дослідження та перевірки нормальності розподілів змінних; кореляційний аналіз Спірмена для оцінки зв'язків між змінними дослідження; непараметричний дисперсійний аналіз Крускала-Уоллеса для оцінки впливу сексуальної орієнтації на залежні змінні дослідження.

Результати дослідження

Зібрані дані не відповідали нормальному розподілу (критерій Колмогорова-Смірнова $<0,05$) та базувалися на ранговій шкалі вимірювання, тому використовувалися непараметричні методи статистики. Аналіз результатів анкетування показав, що найбільша кількість значущих відмінностей спостерігається між групами жінок з традиційною і бісексуальною орієнтаціями, менша – між групами жінок з традиційною і гомосексуальною орієнтаціями; менш за все відмінностей між лесбійками і бісексуалками. Відмінності стосуються в основному орієнтованості на майбутнє, психологічного віку і очікуваної тривалості життя, кількості та сексуальної орієнтації сексуальних партнерів, планування сім'ї, думок про суїцид, рівня невротизації.

А саме, при однаковій середній значимості минулого (М в інтервалі 1,94-1,88) і сьогодення (М в інтервалі 1,5-1,69), середня значимість майбутнього була вище для гетеросексуальних жінок, ніж для жінок з груп СМ: у гетеросексуалок – 1,18 балів, у лесбійок – 1,53 балів, у бісексуалок – 1,64 бали. Kruskal-Wallis test: $H(2, N=162) = 13,43567$ $p = ,0012$. Для графічної методики характерна зворотна спрямованість шкали – 1 – це найбільша значущість, 2 – середня, 3 найменша. Проте для всіх груп

характерна більша значимість майбутнього у порівнянні з сьогоднішнім, та сьогоднішнього у порівнянні з минулим.

У досліджених жінок в цілому середній ПВ виявився вищим – 29,7 років, ніж паспортний – 23,8 років. Середнє підвищення ПВ склало 9,5 років, а середнє зниження ПВ – 3,6 років. Середній ПВ в групах склав: 33,6_{гет.}, 29,9_{лес.}, 27,1_{бі.}. Хоча ці розбіжності значущі (Kruskal-Wallis test: $H(2, N=162) = 6,883501$ $p = ,0320$), але вони відповідають і розбіжностям між групами у паспортному віці: середній паспортний вік 25,9_{гет.}, 23,1_{лес.}, 22,8_{бі.}, тому їх не можна приписувати чиннику сексуальної орієнтації.

Реалізованість життя у вибірці в середньому склала 41%, очікувана тривалість життя – 70,7 років. Достовірних розбіжностей між оцінкою реалізованості життя між групами не спостерігається (43%_{гет.}, 42%_{лес.}, 39%_{бі.}), тобто розбіжності у ПВ присутні за рахунок розбіжностей очікуваної тривалості життя. Дійсно, очікувана тривалість життя у гетеросексуальних жінок виявилася значуще більшою (77,4 років), ніж у лесбійок (69 років) та бісексуалок (67 років), Kruskal-Wallis test: $H(2, N=162) = 13,68728$ $p = ,0011$.

У порівнянні з гетеросексуальними жінками СМ-жінки в середньому мали значущо більше сексуальних партнерів: 4_{гет.}, 9_{лес.}, 7_{бі.} (Kruskal-Wallis test: $H(2, N=162) = 15,12771$ $p = ,0005$), але рідше планували сім'ю (Kruskal-Wallis test: $H(2, N=162) = 25,06407$ $p = ,0000$) і частіше думали про суїцид (Kruskal-Wallis test: $H(2, N=162) = 18,18792$ $p = ,0001$).

Зокрема, серед гетеросексуальних жінок 34% вже перебували у шлюбі та 66% планували сім'ю. Не було таких, які не планували сім'ю. Серед лесбійок 14% вже перебували у шлюбі, 61% планували сім'ю та 25% не планували. Серед бісексуалок 38% вже перебували у шлюбі, 49% планували сім'ю та 13% не планували. Суїцидальні наміри виникали в житті 34% гетеросексуалок, 66% лесбійок та 71% бісексуалок.

В анкету дослідження було включено питання про сексуальну орієнтацію сексуальних партнерів учасниць. У групі лесбійок крім партнерів-лесбійок 3% вказали партнера з гетеросексуальною і 61% - з бісексуальною орієнтацією. У групі бісексуалок 11% мали партнерів гетеросексуальної орієнтації. Жодна з жінок гетеросексуальної орієнтації не повідомила про партнерів іншої орієнтації.

Аналіз рівня невротизації згідно норм до тесту показав, що жінки гетеросексуальної орієнтації в середньому характеризуються низьким рівнем невротизації (серед них переважають особи з дуже низьким та низьким рівнями – 94%, зустрівся невизначений рівень у 2%, та підвищений рівень у 4%). Для лесбійок характерний рівень між дуже низьким та невизначеним – 86%, але серед них вже зустрілися жінки з підвищеним – 11% та високим рівнем невротизації – 3%). Для бісексуалок характерний рівень невротизації між дуже низьким та невизначеним – 75%, проте серед них вже зустрілися жінки не лише з підвищеним (17%) та високим рівнем (4%), але ж і з дуже високим рівнем невротизації (4%). Розбіжності між рівнями невротизації між групами значущі: Kruskal-Wallis test: $H(2, N=162) = 20,85663$ $p = ,0000$.

Для пошуку відмінностей між жінками з різними сексуальними орієнтаціями у тому, як у них в психіці організовані взаємозв'язки між способом життя, планами та рівнем невротизації, ми провели кореляційний аналіз всередині груп. У жінок гетеросексуальної орієнтації виявилось, що невротизація знижується з віком ($\rho = -0,37$; $p = 0,008$) та чим менше рівень невротизації – тим вище очікувана тривалість життя ($\rho = -0,36$; $p = 0,009$).

У лесбійок також виявилось, що невротизація знижується з віком ($\rho = -0,38$; $p = 0,023$) та з підвищенням рівня освіти ($\rho = -0,44$; $p = 0,006$). У лесбійок зі збільшенням рівня невротизації збільшувалась кількість думок щодо суїциду ($\rho = 0,45$; $p = 0,006$).

У бісексуалок незважаючи на найвищий рівень невротизації у порівнянні з іншими групами не виявлено його зв'язків з віком та освітою. Аналогічно з гетеросексуалками, у бісексуалок чим менше рівень невротизації – тим вища очікувана тривалість життя ($\rho = -0,32$; $p = 0,005$). Аналогічно з лесбійками у бісексуалок з рівнем невротизації збільшувалась кількість думок щодо суїциду ($\rho = 0,27$; $p = 0,016$). Але у бісексуалок ще додалися зв'язки невротизації з психологічним віком та з часовою орієнтацією на сьогоднішній день. А саме, вищий рівень невротизації пов'язаний з молодшим психологічним віком ($\rho = -0,35$; $p = 0,001$) та більшою орієнтацією на сьогоднішній день ($\rho = 0,23$; $p = 0,048$). Це виглядає наче до невротичної тривоги та соматичних вегетативних симптомів, що її супроводжують, бісексуалки адаптуються за допомогою психологічного захисного механізму регресії (більш молодий психологічний вік) але недостатньо користуються копінг-стратегією «планування», тому живуть «теперішнім днем». З іншого боку, життя «тут і тепер» має відомі психотерапевтичні ефекти, що використовуються в гештальт-терапії, когнітивно-поведінковій терапії, станах «маіндфулнесс» (mindfulness).

Обговорення результатів

Притягує увагу отриманий нами результат, що у порівнянні з гетеросексуальними жінками СМ-жінки в середньому мали практично у два рази більше сексуальних партнерів. Це при тому, що вони мають істотно меншу кількість можливих партнерів, оскільки кількість жінок, які ідентифікують себе як гомосексуальні, варіює в популяціях від 1 до 8% (Laumann et al., 1994). Це можна пояснити, з одного боку, меншим тиском соціально-культурних стереотипів поведінки всередині співтовариства СМ у порівнянні з традиційними відносинами чоловіків і жінок. Непрямим підтвердженням тому можна вважати дослідження С. Морено-Домінгуез зі співавторами (Moreno-Domínguez et al., 2019), які виявили, що незадоволеність власним тілом суттєво менше впливає на задоволеність сексом у лесбійок, ніж у гетеросексуальних та бісексуальних жінок. Автори пишуть, що хоча стандарти краси однакові в усіх жінок, але можливість бути поза чоловічим поглядом трактується як захисний фактор, який захищає жінок від занепокоєння під час статевого життя.

З іншого боку, є еволюційно-психологічні дослідження, які вважають більшу кількість сексуальних партнерів та більшу їх різноманітність як раз тим еволюційним чинником, який дозволяє людям з такою сексуальною орієнтацією мати нащадків та не зникати з популяції (Zietschet al., 2021). Представники СМ мають більш широкий спектр сексуального потягу і якщо більша кількість сексуальних партнерів, згідно авторам, є генетично асоційованою з гомо(бі)сексуальністю, то це може бути додаткова, успадкована та незалежна від соціокультурних чинників причина, через яку представниці СМ мають більше сексуальних партнерів.

Виглядає трохи неочікуваним отриманий результат щодо більшої невротизації бісексуальних жінок у порівнянні з лесбійками, більшої частоти суїцидальних намірів у них, адже здається, що бісексуалки повинні бути більше пристосованими до гетеросексуальної більшості, вони частіше перебувають у шлюбі з чоловіком, мають більше шансів народити дитину. Такі результати можна пояснити, взявши за увагу роботи Лізи Даймонд (Diamond, 2008). Вона на базі 10-річного лонгітюдного дослідження бісексуальних жінок дійшла висновку, що бісексуальність – це не перехідна сексуальна орієнтація, а певна рухлива жіноча сексуальна орієнтація, та що більш адекватним реальному становищу є додавання «невизначеної» (unlabeled) сексуальної орієнтації у жінок. Тому, що ті флуктуації у сексуальному потязі, які спостерігалися у бісексуальних та «невизначених» жінок протягом 10 років (2/3 жінок змінювали її за цей період, іноді більше ніж 1 раз) не приводили їх до ідентифікації себе як гетеросексуальних або лесбійок, вони залишалися в межах дихотомії бісексуальності/невизначеності. Така «невизначеність» можливо ще більше не

сприймається у нашому суспільстві, ніж чітка лесбійська орієнтація. Таких жінок можуть звинувачувати партнери обох статей у тому, що вони «прикидаються» та тиснути на них з вимогою визначитися, хто вони насправді. Це закономірно підвищує дистрес таких жінок, особливо, коли інформація про існування такої орієнтації сприймається у нашому суспільстві часто як жарт або вигадка навіть в середовищі фахівців з поведінкових наук.

Наші результати погоджуються з дослідженням, в якому під час порівняння бісексуальних та гомосексуальних чоловіків та жінок було виявлено, що бісексуальні учасники повідомили про більш високий рівень сплутаності ідентичності та нижчий рівень як розкриття себе (камінг-аут), так і зв'язків із соціальним оточенням у порівнянні з геями та лесбійками (Balsam & Mohr, 2007).

Усі інші результати логічно пояснюються тиском гетеросексуального суспільства на жінок «нетрадиційних» сексуальних орієнтацій, необхідністю ховати власні емоції, почуття, спосіб життя від найближчого оточення, на роботі, на відпочинку тощо.

Обмеження дослідження. Обмеження дослідження можуть полягати у невеликому обсязі досліджених груп, їх нерівномірності та крос-секційному дизайні дослідження.

Практична/соціальна значущість дослідження. Можливість використання результатів дослідження для підвищення якості психологічної допомоги та обізнаності суспільства становить практичну значущість дослідження. Результати роботи можуть вплинути на збільшення толерантності, інклюзії та прийняття різноманітності в Україні.

Персональний внесок авторів. Луценко О.Л.: дизайн дослідження; статистичний аналіз; підготовка рукописи. Габелкова О.Є.: обробка первинних даних; редагування рукопису.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Жінки гомосексуальної і бісексуальної орієнтації виявилися за характеристиками образу і планування життя та рівню невротизації більш схожими між собою, ніж з жінками з гетеросексуальною орієнтацією. Найбільш вразливі аспекти життєвого планування представниць СМ стосуються низьких очікувань створення власної сім'ї, оскільки одностатеві шлюби в Україні не легалізовані, а створювати фіктивний шлюб з чоловіками для них не завжди прийнятно; коротшого очікуваного життєвого шляху і більш високої імовірності суїциду, вищого рівня невротизації. Найбільш вразливою виявилася група бісексуальних жінок через найвищий рівень нейротизму, що не знижується з віком та набуттям більш високих рівнів освіти. Така невротизація у бісексуальних жінок супроводжується життям «сьогоднішнім днем», скороченням очікуваного життєвого шляху та кризовими станами, які провокують суїцидальні наміри. Загалом результати вказують на проблеми з адаптацією представниць СМ у суспільстві з низькою толерантністю до різноманіття сексуальних орієнтацій. **У подальшому** планується вивчити особистісні особливості та ціннісну сферу представниць СМ, щоб виявити, наскільки вони пов'язані з сексуальною орієнтацією та життєвими планами.

Подяка. Автори висловлюють вдячність психологу Надії Романків за допомогу в підборі методів і зборі даних дослідження. План дослідження схвалений комісією з Комісії з питань етики психологічних досліджень факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 11 від «9» травня 2021 р.). Автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

Список використаних джерел

Вассерман, Л.И., Иовлев, Б.В., Карпова, Э.Б. & Вукс, А.Я. (1999). *Шкала для психологической экспресс-диагностики уровня невротизации (УН)*. Методические рекомендации. Санкт-Петербург: Изд-во

- Санкт-Петербурзького научно-дослідницького психоневрологічного інститута ім. В.М. Бехтерева.
- Козачук, О.А. (2015). *Психосоціальний розвиток особистості юнацького віку з гомосексуальною орієнтацією* (Дис. канд. психол. наук). Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна.
- Кроник, А. А., & Ахмеров, Р.А. (2008). *Каузометрия: Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути*. Москва: Смысл.
- Луценко, О. Л., & Гавриляка, Н. О. (2012). Особливості усвідомлення власного життєвого шляху жінками з нетрадиційною сексуальною орієнтацією. *Соціальна психологія*, (3), 125-133.
- Романків, Н. О., & Луценко, О. Л. (2013). Уявлення про майбутні сімейні стосунки у жінок з нетрадиційною сексуальною орієнтацією. В *Сучасні тенденції психологічного розвитку сім'ї*. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції 25 квітня 2013 р., (с. 330-338). Херсон: ПП Вишемирський В.С.
- Ярошенко, С., Фліпчук В. & де Клерк, М. (2017). *Толерантність та як про неї говорити: посібник з миробудівництва в Україні*: Міжнародний центр перспективних досліджень. URL: https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/tolerance-campaign/W_tolerantnist_2017.pdf
- American Psychological Association. (2021). *Sexual Orientation & Homosexuality*. Retrieved April 26, 2021. URL: <https://www.apa.org/topics/lgbtq/orientation>
- Bailey J.M. (2009) What is Sexual Orientation and Do Women Have One?. In: Hope D.A. (eds) *Contemporary Perspectives on Lesbian, Gay, and Bisexual Identities*. Nebraska Symposium on Motivation, vol. 54, chapter 3, pp. 43-63. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-0-387-09556-1_3
- Balsam, K. F., & Mohr, J. J. (2007). Adaptation to sexual orientation stigma: A comparison of bisexual and lesbian/gay adults. *Journal of Counseling Psychology*, 54(3), 306–319. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.54.3.306>
- Bohicchio, L. A., Drabble, L. A., Riggle, E. D. B., Munroe, C., Wootton, A. R., & Hughes, T. L. (2021). Understanding alcohol and marijuana use among sexual minority women during the COVID-19 pandemic: A descriptive phenomenological study. *Journal of Homosexuality*, 68(4), 631-646. doi:10.1080/00918369.2020.1868187
- Bower, K. L., Lewis, D. C., Bermúdez, J. M., & Singh, A. A. (2021). Narratives of generativity and resilience among LGBT older adults: Leaving positive legacies despite social stigma and collective trauma. *Journal of Homosexuality*, 68(2), 230-251. <https://doi.org/10.1080/00918369.2019.1648082>
- Diamond, L. M. (2008). Female bisexuality from adolescence to adulthood: results from a 10-year longitudinal study. *Developmental psychology*, 44(1), 5. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.44.1.5>
- Goldfried, M. R. (2001). Integrating gay, lesbian, and bisexual issues into mainstream psychology. *American Psychologist*, 56(11), 977-988. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.11.977>
- Harper, G. W., & Schneider, M. (2003). Oppression and discrimination among lesbian, gay, bisexual, and Transgendered people and communities: a challenge for community psychology. *American journal of community psychology*, 31(3-4), 243–252. <https://doi.org/10.1023/a:1023906620085>
- Horne, S. G. (2020). The challenges and promises of transnational LGBTQ psychology: Somewhere over and under the rainbow. *American Psychologist*, 75(9), 1358-1371. <https://doi.org/10.1037/amp0000791>
- Krueger, E. A., Braymiller, J. L., Barrington-Trimis, J. L., Cho, J., McConnell, R. S., & Leventhal, A. M. (2020). Sexual minority tobacco use disparities across adolescence and the transition to young adulthood. *Drug and Alcohol Dependence*, 217:108298. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2020.108298>
- Laumann, E. O., Gagnon, J. H., Michael, R. T., & Michaels, S. (1994). *Sexual Practices in the United States*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lee, H., Park, J., Choi, B., Yi, H., & Kim, S. (2021). Association between discrimination and depressive symptoms among 2,162 lesbian, gay, and bisexual adults in South Korea: Does community connectedness modify the association? *Journal of Homosexuality*, 68(1), 70-87. doi:10.1080/00918369.2019.1624456
- Lee, I.-C., & Crawford, M. (2007). Lesbians and bisexual women in the eyes of scientific psychology. *Feminism & Psychology*, 17(1), 109–127. <https://doi.org/10.1177/0959353507073096>
- Lingiardi, V., & Drescher, J. (Eds.). (2003). *The Mental Health Professions and Homosexuality: International Perspectives*. New York: The Haworth Press.
- Moreno-Domínguez, S., Raposo, T., & Elípe, P. (2019). Body Image and Sexual Dissatisfaction: Differences Among Heterosexual, Bisexual, and Lesbian Women. *Frontiers in Psychology*, 10:903. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00903>
- Schott, E. (2021). *LGBTQI workbook for CBT*. Routledge. doi:10.4324/9781003089285 Retrieved April 26, 2021. URL: <https://www.routledge.com/LGBTQI-Workbook-for-CBT/Schott/p/book/9780367513788>
- The International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association. (2021). *Maps / sexual orientation laws*. URL: <https://ilga.org/maps-sexual-orientation-laws>

Zietsch, B. P., Sidari, M. J., Abdellaoui, A., Maier, R., Långström, N., Guo, S., Beecham, G. W., Martin, E. R., Sanders, A. R., & Verweij, K. (2021). Genomic evidence consistent with antagonistic pleiotropy may help explain the evolutionary maintenance of same-sex sexual behaviour in humans. *Nature human behaviour*, 5(9), 1251–1258. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01168-8>

References

- American Psychological Association. (2021). *Sexual Orientation & Homosexuality*. Retrieved April 26, 2021. URL: <https://www.apa.org/topics/lgbtq/orientation> (in English)
- Bailey J.M. (2009) What is Sexual Orientation and Do Women Have One?. In: Hope D.A. (eds) *Contemporary Perspectives on Lesbian, Gay, and Bisexual Identities*. Nebraska Symposium on Motivation, vol. 54, chapter 3, pp. 43-63. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-0-387-09556-1_3 (in English)
- Balsam, K. F., & Mohr, J. J. (2007). Adaptation to sexual orientation stigma: A comparison of bisexual and lesbian/gay adults. *Journal of Counseling Psychology*, 54(3), 306–319. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.54.3.306> (in English)
- Bochicchio, L. A., Drabble, L. A., Riggle, E. D. B., Munroe, C., Wootton, A. R., & Hughes, T. L. (2021). Understanding alcohol and marijuana use among sexual minority women during the COVID-19 pandemic: A descriptive phenomenological study. *Journal of Homosexuality*, 68(4), 631-646. <https://doi:10.1080/00918369.2020.1868187> (in English)
- Bower, K. L., Lewis, D. C., Bermúdez, J. M., & Singh, A. A. (2021). Narratives of generativity and resilience among LGBT older adults: Leaving positive legacies despite social stigma and collective trauma. *Journal of Homosexuality*, 68(2), 230-251. <https://doi:10.1080/00918369.2019.1648082> (in English)
- Diamond, L. M. (2008). Female bisexuality from adolescence to adulthood: results from a 10-year longitudinal study. *Developmental psychology*, 44(1), 5. <https://doi:10.1037/0012-1649.44.1.5>. (in English)
- Goldfried, M. R. (2001). Integrating gay, lesbian, and bisexual issues into mainstream psychology. *American Psychologist*, 56(11), 977-988. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.11.977> (in English)
- Harper, G. W., & Schneider, M. (2003). Oppression and discrimination among lesbian, gay, bisexual, and Transgendered people and communities: a challenge for community psychology. *American journal of community psychology*, 31(3-4), 243–252. <https://doi.org/10.1023/a:1023906620085> (in English)
- Horne, S. G. (2020). The challenges and promises of transnational LGBTQ psychology: Somewhere over and under the rainbow. *American Psychologist*, 75(9), 1358-1371. <https://doi:10.1037/amp0000791> (in English)
- Kozachuk, O.A. (2015). *Psykhosotsial'nyy rozvytok osobystosti yunats'koho viku z homoseksual'noyu oriyentatsiyeyu* (Dys. kand. psykhol. nauk). Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M.P. Drahomanova, Kyiv, Ukrayina. (in Ukrainian)
- Kronik, A. A., & Akhmerov, R.A. (2008). *Kauzometriya: Metody samopoznaniya, psikhodiagnostiki i psikhoterapii v psikhologii zhiznennogo puti*. Moskva: Smysl. (in Russian)
- Krueger, E. A., Braymiller, J. L., Barrington-Trimis, J. L., Cho, J., McConnell, R. S., & Leventhal, A. M. (2020). Sexual minority tobacco use disparities across adolescence and the transition to young adulthood. *Drug and Alcohol Dependence*, 217:108298. <https://doi:10.1016/j.drugalcdep.2020.108298> (in English)
- Laumann, E. O., Gagnon, J. H., Michael, R. T., & Michaels, S. (1994). *Sexual Practices in the United States*. Chicago: University of Chicago Press. (in English)
- Lee, H., Park, J., Choi, B., Yi, H., & Kim, S. (2021). Association between discrimination and depressive symptoms among 2,162 lesbian, gay, and bisexual adults in South Korea: Does community connectedness modify the association? *Journal of Homosexuality*, 68(1), 70-87. <https://doi:10.1080/00918369.2019.1624456> (in English)
- Lee, I.-C., & Crawford, M. (2007). Lesbians and bisexual women in the eyes of scientific psychology. *Feminism & Psychology*, 17(1), 109–127. <https://doi.org/10.1177/0959353507073096> (in English)
- Lingiardi, V., & Drescher, J. (Eds.). (2003). *The Mental Health Professions and Homosexuality: International Perspectives*. New York: The Haworth Press. (in English)
- Lutsenko, O. L., & Havrylyaka, N. O. (2012). Osoblyvosti usvidomlennya vlasnoho zhyttyevoho shlyakhu zhinkamy z netradysynoyu seksual'noyu oriyentatsiyeyu. *Sotsial'na psykholohiya*, (3), 125-133. (in Ukrainian)
- Moreno-Domínguez, S., Raposo, T., & Elipe, P. (2019). Body Image and Sexual Dissatisfaction: Differences Among Heterosexual, Bisexual, and Lesbian Women. *Frontiers in Psychology*, 10:903. <https://10.3389/fpsyg.2019.00903> (in English)
- Romankiv, N. O., & Lutsenko, O. L. (2013). Uyavlennya pro maybutni simeyni stosunky u zhink z netradysynoyu seksual'noyu oriyentatsiyeyu. V *Suchasni tendentsiyi psykholohichnoho rozvytku*

- sim'yi*. Zbirnyk materialiv mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 25 kvitnya 2013 r., (s. 330-338). Kherson: PP Vyshemyrs'kyy V.S. (in Ukrainian)
- Schott, E. (2021). *LGBTQI workbook for CBT*. Routledge. doi:10.4324/9781003089285 Retrieved April 26, 2021. URL: <https://www.routledge.com/LGBTQI-Workbook-for-CBT/Schott/p/book/9780367513788> (in English)
- The International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association. (2021). *Maps / sexual orientation laws*. URL: <https://ilga.org/maps-sexual-orientation-laws> (in English)
- Vasserman, L.I., Iovlev, B.V., Karpova, E.B. & Vuks, A.YA. (1999). *Shkala dlya psikhologicheskoy ekspres-diagnostiki urovnya nevrotizatsii (UN)*. Metodicheskiye rekomendatsii. Sankt-Peterburg: Izd-vo Sankt-Peterburgskogo nauchno-issledovatel'skogo psikhonevrologicheskogo instituta im. V.M. Bekhtereva. (in Russian)
- Yaroshenko, YE., Flipchuk V. & de Klerk, M. (2017). *Tolerantnist' ta yak pro neyi hovoryty: posibnyk z myrobudivnyystva v Ukrayini: Mizhnarodnyy tsentr perspektyvnykh doslidzhen'*. URL: https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/tolerance-campaign/W_tolerantnist_2017.pdf (in Ukrainian)
- Zietsch, B. P., Sidari, M. J., Abdellaoui, A., Maier, R., Långström, N., Guo, S., Beecham, G. W., Martin, E. R., Sanders, A. R., & Verweij, K. (2021). Genomic evidence consistent with antagonistic pleiotropy may help explain the evolutionary maintenance of same-sex sexual behaviour in humans. *Nature human behaviour*, 5(9), 1251–1258. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01168-8> (in English)

Матеріал надійшов до редакції __. __. ____р.